

'Het is vaak een beetje metselen...'

Met tekenaars gaat het als met vertalers: ze zijn er wel, maar worden makkelijk voor lief genomen. Een fraaie illustratie, een passend beeld is een ondergeschoven kindje dat vooral hoort bij jeugdliteratuur. Beeld voegt echter een dimensie toe waardoor tekst aan verbeeldingskracht wint en weet heimelijk de aandacht van de lezer te sturen.

Voor Kleio een goede reden om tekenaar Fred Marshall op te zoeken. In de traditie van de *Isings schoolplaten* maakt hij historische tekeningen vol details die een groot respect voor het verleden verraden.

Fred Marschall tekent sinds 1975 beroepsmatig en zijn werk is te vinden in heel uiteenlopende publicaties. Omslagen en binnenwerkillustraties voor fictie- en non-fictie-boeken voor verschillende leeftijden, strips in realistische stijl, posters, museum-presentaties, tekeningen voor televisie, krantenillustraties...

Historie-illustraties zijn daarbij hét specialisme. Werk van zijn hand is te vinden in verschillende geschiedenismethodes, zoals *Wijzer door de tijd* en *Bij de tijd*, voor het basisonderwijs, en *Bronnen* en *Sfinx*, voor het voortgezet onderwijs.

Regelmatig maakt hij illustraties bij de tekstverhalen in *Donald Duck*. 'Vroeger stond in elk nummer een verhaal. Nu nog maar hoogstens een keer in de maand. Dat er nog geen volksopstand is uitgebroken...'

Illustratiewerk in leesboeken met een geschiedenisonderwerp is te vinden in onder andere *De oversteek* van Rien Broere (in de reeks 'Tijdreis'), *Oorlog op het ijs* van Bies van Ede (in de reeks 'Toen... in de tijd van') en *Thijs en de geheime VOC-kaart* van Lizette de Koning (Nationaal Archief).

Samen met collega's Ingrid Joustra, Fiel van der Veen en Jurgen Wiersma illustreerde hij *Haarlem bestaat niet* van Lennaert Nijgh en eveneens samen met Fiel van der Veen een reeks boekjes van Henk van Kerkwijk over de geschiedenis van Haarlem, bestemd voor het onderwijs.

De recente geschiedenis van Rotterdam werd geïllustreerd in *Reiziger in eigen stad* van Pieter van Oudheusden.

Op de foto is het origineel te zien van de illustratie 'Britse "Tommies" in een loopgraaf bij Arras, april 1917,' in 2003 gemaakt voor de geschiedenismethode *Sfinx*. Een fragment van deze tekening is afgebeeld op het omslag van dit nummer van *Kleio*.

In de woon-/werkkamer van de Amsterdamse woning kan de historicus zijn hart ophalen. Boeken, tijdschriften, kranten en allerlei ander drukwerk staan in hoge rijen opgestapeld.

Fred Marschall: 'Het is om me te helpen bij de beeldvorming over bepaalde stukken verleden. Ik weet waar alles staat, maar of ik het kan bereiken is een tweede'.

Fred Marschall is van oorsprong neerlandicus. Hij heeft na zijn afstuderen onderwijsonderzoek gedaan en meegewerkt aan lesmethodes voor Nederlands, onder andere voor het beroepsonderwijs. Verder werkte hij mee aan het schoolboek *Stripwerk* voor Nederlands in de onderbouw van het Voortgezet Onderwijs.

Fred: 'Dat boek heeft ooit de Strip-schap-penning gewonnen. Het was bij verschijning begin jaren tachtig echt een hit...

Ik heb eigenlijk altijd getekend, al tijdens mijn studie, toen ik tegelijk ook geld moest verdienen. Ik maakte tekeningen voor het tv-programma Paspoort. Het programma mocht niet al te veel kosten, dus je zag voornamelijk pratende hoofden. Voor de afwisseling zorgde dan zo nu en dan een tekening. Ook ben ik een hele tijd als beeldend kunstenaar werkzaam geweest. Maar dat was niet echt iets voor mij. Je verdiende er wel mee, maar ik vond dat mijn werk een bepaalde functie moest hebben. Niet, dat het alleen leuk was voor die paar mensen die het aan de muur zagen hangen. Ik vond wel dat ik bezig was met leuke dingen, en ze verkochten heel behoorlijk, maar het gevoel dat ik bezig was met iets zinvol, dat had ik er niet bij. Illustreer is voor mij steeds belangrijker geworden, naast redactiewerk voor verschillende uitgevers en schrijven.

Wat verkopen betreft:

'De tekeningen zijn wel te koop, maar er niet voor gemaakt. Aan de muur hangen bij iemand, nou ja – dat komt voor, maar ze zijn dan al gebruikt in publicaties.'

De originele tekeningen van *Reiziger in eigen stad* bijvoorbeeld, zijn door de opdrachtgever aangekocht en hangen nu in kantoren in Rotterdam.

Historie-tekeningen

Fred laat een paar ferme stukken zien die hij schreef in het *Nieuwsblad voor Castricum*. Hij vult een paginagrote maandelijks rubriek die hij ook nog eens zelf illustreert.

'Het is iets uit het verleden, de geschiedenis van een kerkje, maar ook wel iets actueels. Ik kan nemen wat ik wil.'

Hoe ga je te werk bij het maken van een tekening over iets historisch?

'Soms is de opdracht heel specifiek en uitgewerkt, meestal wat vager: 'Maak een tekening bij de Eerste Wereldoorlog', om maar iets te noemen. Dat laatste heeft mijn voorkeur, omdat het veel ruimte laat. Het is echter wel handig om te weten wat de opdrachtgever wil. Die heeft vaak toch een bepaalde interpretatie in zijn hoofd.

Soms krijg je aanvullend informatie. Dat lijkt handig, maar in de praktijk heb je daar als tekenaar niets aan. Ik teken bijvoorbeeld altijd in kleur, en dan ligt daar een stapeltje zwart/wit kopieën als voorbeeld, wel een essentieel verschil! Bij het uitwerken van kleding heb je aan zwart/wit kopieetjes natuurlijk ook weinig. Alleen weet ik daar snel door naar welk kunstwerk ik op zoek moet gaan om het historisch juiste beeld te hebben. Maar er zijn meer complicerende fac-

toren. Vaak wil een opdrachtgever teveel op een plaatje – en liefst ook nog eens veel verschillende dingen en alles even groot en zo teken ik niet.

Als na overleg over dit soort zaken de opdracht voor een tekening binnen is, dan bedenken ik als tekenaar de scène, de historische setting die de boodschap van de opdracht het beste weergeeft. Dat is het stadium waarin je bepaalt wat er op de tekening moet komen te staan. Je maakt een opzet en je gaat informatiemateriaal verzamelen. Ook over finesses.

Je denkt bijvoorbeeld dat op een bepaalde plaats een olielampje zou kunnen staan en dan zoek je je te pletter naar een afbeelding van zo'n lampje uit precies die tijd. Ik lees veel, maar wil je een tekening werkelijk historisch correct kunnen invullen, dan heb je enorm veel visuele informatie nodig. En dan ga je naar musea, en je gaat, als dat kan,

ter plekke kijken. Ik ben zelfs een keer speciaal voor een opdracht naar Rome geweest.'

Is het niet gemakkelijker iets te tekenen van niet zo lang geleden? Je hebt daarvan toch zelf nog wel een beeld in je hoofd?

'En dat is nu juist zo gevaarlijk, want hoe dichter je bij de moderne tijd komt, hoe meer verschillende beelden er zijn. Het is dan moeilijker om een beeld neer te zetten dat voor iedereen acceptabel is. We hebben allemaal bepaalde algemene beelden, stereotyperingen, die je als tekenaar kunt relativeren, maar je moet wel binnen het kader van dat min of meer algemene beeld blijven werken. Daar kun je beter niet teveel van afwijken, want dat wekt alleen ergernis en dan schiet je tekening zijn doel voorbij.

Om eens iets te noemen dat ongewild fout kan gaan. Op veel historisch schilderijen uit de negentiende eeuw hebben de personen aangepaste negentiende-eeuwse kleding aan. Zeventiende-eeuwse bovenkleding op een negentiende-eeuws lichaam met ingesnoerde taille, opgeduwde boezem en afhangende schouders. Om kleding goed weer te kunnen geven, moet je weten wat er onder die kleding zit. En dan bedoel ik niet zozeer het menselijke lichaam, maar de onderkleding. Die bepaalt mede het beeld van de bovenkleding. Voor het Rijksmuseum heb ik een kostuumgeschiedenis getekend. Bovenkleding en onderkleding. Dat was een heel gezocht, maar ik werd deskundig geholpen. Ik kwam toen voor mij nieuwe dingen als heuprollen, vlooienvangers en valse kuitzen tegen.

Ongetwijfeld zitten er in mijn tekeningen ook dergelijke fouten, dingen die je je niet realiseert. Je legt je eigen tijd in een historische periode. Dat kan niet anders. Het is wel je taak om je werk zo goed mogelijk te doen. Telkens kom je ook een stap verder. De schilders in de negentiende eeuw hadden de onderkleding van de zeventiende eeuw niet genoeg bestudeerd. Dat hebben wij nu wel. Dus, als je het goed doet, houd je daar rekening mee.'

Een zinvolle tekening

'Frits Behrendt, altijd belerend ... zei zijn vrouw. Wil jij ook altijd lessen leren?'

'Ja, je wilt wat vertellen. Je wilt informatie overbrengen. Ook van het meest simpele ding wil ik weten hoe het in elkaar zit, want ik ga niet impressionistisch te werk. Bovendien heb ik een ouderwetse opvatting over tekenen. Het is voor mij een methode om erachter te komen hoe iets in elkaar zit. Zo is het tekenonderwijs ook begonnen. In de hoop betere constructeurs, timmermannen op te leiden. Je staat soms versteld over wat je tegenkomt. Zit dat zo? En die kennis wil ik dan vervolgens overbrengen.'

Maak je ook nog strips?

'Je ziet op het moment vaak 'de klare lijn' - Kuifje-achtig. Die stijl vind ik leuk, maar zelf zou ik het toch anders doen. Het zou mij gaan om de informatie naast het verhaal. Hoe wapens toen precies waren en dergelijke. Daar zou ik veel energie in willen steken.'

Eric Heuvel, de tekenaar van het stripboek 'De Ontdekking', maakte veel gebruik van foto's en hij kreeg ook nog eens adviezen van half Nederland. Zoveel deskundigen die over zijn over zijn schouder meekijken, dat moet ongelooflijk lastig zijn geweest. 'Als je de bedoeling hebt informatie te geven en je tekent in een stijl als Eric, dan moet er heel veel uitgezocht worden. Hij tekent in die klare-lijnstijl, die in een streep en met vaste hand moeten worden neerge-

zet. Dat vraagt om een helder beeld. En dan kun je alle hulp gebruiken. Zelf stuit ik vaak op het probleem, dat veel niet te achterhalen is. Ik wil altijd dat alles ook historisch correct is. Een heleboel zaken zijn gewoon niet bekend. Voor duizend jaar geleden is dat logisch, maar met dat probleem krijg je ook al te maken als het verleden veel dichterbij ligt. Je vindt niet van ieder klein gebruiksvoorwerp informatie over hoe het eruit zag en hoe het gebruikt werd.'

Je hoort wel, als een strip echt historisch verantwoord is, is de lol eraf.

Fred: 'Dat vind ik helemaal niet. Elk verhaal gaat over mensen. Voor het verhaal in het album maakt het vaak niet uit tegen welke achtergrond dat is geplaatst. Het goede verhaal blijft overeind. Als striptekenaar ga je niet naast dat verhaal ook nog gedetailleerd aandacht besteden aan van alles eromheen. Je moet de informatie doseren. Het gaat toch meer om het verhaal.

Bij historische tekeningen gaat het overigens ook niet alleen om zakelijke informatie over het verleden. Ook die hebben een verhalend element. In de praktijk maak ik meer een constructie dan een reconstructie. Zo'n constructie, van een Neanderthaler met een vuistbijl in zijn hand bijvoorbeeld, is al een verhaal. Maar het moet wel verantwoord zijn. Je moet kunnen zien hoe een vuistbijl eruit ziet, hoe hij wordt vastgehouden. Anders heb je geen tekenaar nodig.

Dat neemt niet weg dat er veel goed gedocumenteerde goede historie-

strips zijn. Neem de Blueberry-cyclus van Charlier en Giraud, of de De torens van Schermerwoude-reeks van Hermann, albums van Franz, of Paul T'eng, de Erwin-verhalen van Kresse, of zijn Vidocq.

Ik zou dus zeggen: vooral gebruiken, die historie-strips, en dan vooral met mate!'

Het is echt niet moeilijk om historische informatie in stripvorm te verwerken. Om uit een strip historische informatie te halen, is wat anders. Als informatiebron is een strip helemaal niet gemakkelijker dan bijvoorbeeld een normaal leesboek. In een strip wordt een extra laagje over het verhaal gelegd: dat van het medium zelf. Of de nadruk komt op iets anders te liggen. Het is emotioneel, of interessant, of het gaat om het kusje hier, een boze blik daar ...

Het is een heel mooi medium hoor, strips. Maar het vereist een aparte vaardigheid om er informatie uit te destilleren. Er zijn bepaalde regels die je moet kennen. Letten op de volgorde van de plaatjes en op die van de tekst – anders lees je het antwoord eerder dan de vraag. Je moet de tekeningen begrijpen. Je zult op de hoogte moeten zijn van het feit dat bepaalde lijntjes beweging aangeven, anders gaat de informatie aan je voorbij. Daarover zijn in de loop van de stripgeschiedenis conventies ontstaan, die je nu bijna automatisch meeneemt als je een strip 'leest'. Je leert dat al doende.

En er is meer. De striptekenaar kiest voor verschillende standpunten van

'Antonie van der Pigge in de deuropening van zijn Haarlemse drogisterij, 1849.' Uit: Lennaert Nijgh, *Met open mond. 150 Jaar Drogisterij A.J. van der Pigge. Haarlem, 1999.*

'Er was veel authentiek illustratiemateriaal over de periode na ongeveer 1890 beschikbaar. Van de tijd daarvoor was er vrijwel niets. De tekeningen, waar dit er een van is, moesten in die lacune voorzien, en geen al te grote breuk vormen met het overige illustratiemateriaal. Dan moet er heel wat opgezocht worden. De illustraties moesten gedetailleerd en zo historisch verantwoord mogelijk zijn. Elk afgebeeld voorwerp heeft zijn eigen verhaal. De met de hand geplakte puntzakjes, de natte zeemleren lap... En natuurlijk moeten zaken als interieur en kleding kloppen of ten minste aannemelijk zijn.'

waaruit hij kijkt. Daarmee bouw je een verhaal op. Teksten zien er verschillend uit: er zijn schreeuwteksten, huiltteksten, informatieve teksten ...

Strips lezen is bepaald niet iets voor luie lezers, zoals vaak wordt gedacht. En je wordt er echt niet taalarm van, zoals ze vroeger zeiden. En daar komt bij, informatie in stripvorm levert niet per definitie een leuke strip op. Vaak is het niet eens een strip.'

Wat vind je van schoolplaten?

'Ik begrijp niet dat die ooit weg zijn geweest. Tekeningen zijn enorme bronnen van informatie, op alle niveaus. Maar ik begrijp de reserve van historici wel. Soms krijg ik ook opdrachten waarvan ik denk, doe maar niet, want het klopt helemaal niet met de tijd. Maar laten we ervan uitgaan dat een tekening historisch zo goed mogelijk is uitgevoerd. Dan zijn de platen van Isings een goed voorbeeld. De momenten dat mijn schoolmeester over een plaat vertelde behoren tot mijn beste herinneringen uit het onderwijs. Natuurlijk heeft Isings, en anderen

met hem, bijgedragen aan een bepaald stereotiep beeld, maar zolang dat beeld verantwoord is, is dat toch niet zo'n probleem? Isings zelf was niet te beroerd om iets te veranderen als het niet meer klopte. Sommige platen heeft hij wel drie keer aangepast.

Als illustrator maak je een constructie en je moet er rekening mee houden dat die van tijd tot tijd moet worden herzien. Dat geldt net zo goed voor een historicus die een boek schrijft. Na tien jaar kan die er ook anders tegenover staan.

Voor de verbreiding van kennis is het belangrijk dat er visualiseringen zijn, en ook voor de wetenschap zelf denk ik. Neem zo'n groepje dat zich uitdost als Romeinse soldaten, of achttiende eeuwse kanonniers. Die hebben onderzocht hoe alles precies in elkaar zat en kwamen daarbij allerlei problemen tegen, die ze moesten oplossen. Daar is veel van geleerd.

Historische schoolplaten gaan vaak over een heel specifiek belangrijk moment in het verleden. En ik vind

dat je als tekenaar alles heel precies moet uitwerken. Van dat specifieke moment alles achterhalen is echter vaak onmogelijk. Maar schoolplaten zijn ook leuk omdat je algemene de sfeer van een tijd kunt laten proeven. Als het dan zo iets heel precies moet zijn, ben ik ervoor om, als dat mogelijk is, liever foto's te gebruiken, al wordt daar tegenwoordig ook behoorlijk mee gemanipuleerd. De tekenaar moet zich bewust zijn van de functie van zijn illustratie. Als daaraan met een foto wordt voldaan, ben je klaar. En wil je dingen laten zien die niet op foto's staan? Ja, dan moet je ze gaan tekenen. Een tekenaar kan veel meer dan een fotograaf vroeger, voor de komst van Photoshop.

Als tekenaar moet je ook goed beseffen dat bij de combinatie tekst/illustratie, de aandacht uiteindelijk naar de tekst gaat. Maar een illustratie stuurt de aandacht en het geheel wordt een stuk aantrekkelijker.'

'Een beetje metselwerk'

'Het maken van historie-tekeningen is een beetje metselwerk. Alle bruikbare elementen die je kunt vinden, voeg je bij elkaar tot een nieuw coherent geheel.

Ik zoek vaak via internet, maar juist daar heb je het probleem dat je de waarde van iets moeilijk kunt inschatten.

De mooiste bronnen die je kunt vinden zijn contemporaine afbeeldingen. Maar die hebben ook soms een eigen symboliek. Je moet ze dus wel kunnen 'lezen'.

Een voorbeeld: als je niet weet dat een culotte en een pruik symbolen zijn voor de bovenlaag van de bevolking vlak voor de Franse Revolutie en je ziet een afbeelding van het afgehouden hoofd van Lodewijk XVI met de pruik er nog op, dan is dat niet een werkstukje van een domme tekenaar. Hij wilde aangeven wat voor iemand de man van het hoofd was. Zonder pruik zou nie-

mand het zien als het hoofd van de koning.

En dan komt de 'vertaling'. Ik moet een tekening maken over de Franse Revolutie. Er zijn allemaal losse elementen te zien, waaronder ook dat afgehakte hoofd. Wat zal ik doen? Als je in een schoolboek zo'n hoofd met pruik zou tekenen, dan wekt dat alleen maar lachlust op. Een leraar zou dit moeten kunnen onder-
vangen, maar die weet zoiets toch helemaal niet? Dat verbeter je dan; afgehouden hoofd vastgehouden aan de haren...

Ik zal niet gauw met opzet dingen in een tekening zetten, die niet bij elkaar horen. Misschien wel als geintje, een ridder met een horloge om, maar niet bij serieus werk. Al kan je fouten natuurlijk nooit voor honderd procent vermijden.'

1. 'De LZ 127 *Graf Zeppelin* op vliegveld Waalhaven, 18 juni 1932.' Uit: Pieter van Oudheusden, *Reiziger in eigen stad*. Rotterdam 1900-2000. Een uitgave van de Gemeente Rotterdam, Dienst Stedebouw + Volkshuisvesting, 2000.
2. 'De inname van Jeruzalem tijdens de eerste kruistocht, 15 juli 1099.' Illustratie voor: *Sfinx*. Geschiedenis voor de basisvorming. Deel 1 vmbo-t/havo en havo/vwo. ThiemeMeulenhoff, 2003.
3. 'Jagers, vissers en verzamelaars – midden steentijd.' '3D'-tekening uit de serie *Bewoningsgeschiedenis van Texel*. EcoMare, 2002.
4. 'Vikingen door Ieren in het nauw gedreven.' Illustratie bij: Wim ter Horst, 'De Ierse viking.' In: *Donald Duck*, 2000.
5. 't Lantwiff in Baccom.' Illustratie bij een aflevering in de serie 't Vermaaklijk Kastrikum,' in: *Nieuwsblad voor Castricum*, 2004.

